

De pedagogisch sensitieve leraar

Optimale
ontwikkeling
en
welbevinden
van leerlingen

Anouke Bakx

**UITGEVERIJ
COUTINHO**

De pedagogisch sensitieve leraar

Dit boek is opgedragen aan Ton van Houtert

Als het gaat over pedagogisch sensitief leraarschap dan is er één groot voorbeeld voor mij geweest van een pedagogisch sensitieve docent: Ton van Houtert, pabodocent bij Fontys Hogeschool Kind en Educatie. Als geen ander wist hij te luisteren, te verbinden, aandacht te geven aan wat nodig was en het goede te doen, ook in de ogen van de ander. Ton was een prachtig rolmodel voor pedagogische sensitiviteit. Zijn lessen, zijn 'zijn' en zijn voorbeeldrol worden door vele leerkrachten en docenten gevolgd. Een collega van ons verwoordde het heel mooi:

'Als ik denk aan wat Ton zo'n sterke pedagogische leraar maakte, dan was het dat hij mij altijd in mijn kracht wist te zetten, door de juiste dingen te zeggen of te doen. Soms door zelf niets te doen en het mij te laten doen, niet overnemen, maar vertrouwen geven. Hij had de gave, of het talent, om anderen in hun kracht te zetten, vanuit oprecht vertrouwen. Zo'n oprecht en goed mens. Je voelde dat als hij iets zei, dat hij het meende.'

De pedagogisch sensitieve leraar

Optimale ontwikkeling en welbevinden van
leerlingen

Anouke Bakx

**UITGEVERIJ
COUTINHO**

bussum 2024

www.coutinho.nl/ps-leraar2

Met de onderstaande code heb je toegang tot je online studiemateriaal. Ga naar www.coutinho.nl/ps-leraar2 en volg de instructies om de code te activeren.

© 2015/2024 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2015

Tweede, herziene druk 2024

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Ronald Boiten, Amersfoort

Illustraties: © Tanja van de Ven en Lilian den Haan

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN: 978 90 469 0912 6

NUR: 841

Voorwoord

Met dank

Het was een bijzonder en inspirerend traject om aan de herziening van dit boek te mogen werken. Wat startte als een herziening van de eerste uitgave waar ik precies tien jaar geleden aan werkte, werd uiteindelijk bijna een nieuw boek, gebaseerd op de bestaande pijlers. Ik heb er met veel mensen over gesproken: leerkrachten, pabodocenten, onderwijsexperts, wetenschappers en studenten. Ze hebben allemaal bijgedragen aan het boek zoals het er nu ligt. Omdat zoveel mensen meegedacht hebben en input geleverd hebben, is de tekst geschreven in de wij-vorm. Graag bedank ik hen voor hun bijdrage, meedenken, sparren, informeren of aanmoedigen. Al word je misschien niet met naam genoemd, weet dat je hebt geholpen en dat dat in dank is aanvaard.

Graag dank ik Uitgeverij Coutinho en met name Robin Meeuwisse en zijn team voor het vertrouwen en de ondersteuning tijdens het schrijfproces. Wat fijn om aan een boek te mogen werken waarin mensen al tijdens het schrijven oprecht geïnteresseerd zijn. Veel mensen waren bereid om samen na te denken over de inhoud en hun kennis te delen, zoals ik hiervoor al vermeldde. Vanuit hun specifieke expertise, vanuit recente wetenschappelijke ontwikkelingen werkte een groot aantal mensen aan dit boek mee (in volgorde van de hoofdstukken): Katinka de Croon (taalonderwijs en de nieuwe kerndoelen), Noëlle Pameijer (handelingsgericht werken), Anje Ros (doelgericht onderwijs ontwerpen), Henderijn Heldens (feedback en feedbackgeletterdheid), Linda van den Bergh (feedback en werken vanuit hoge verwachtingen), Floor Raeijmaekers (mindset), Bianca Peersman en Marlinde Melissen (beiden: mindfulness), Lindy Frumau (mindfulness en stressreductie), Elise Samsen-Bronsveld (positieve psychologie), en Marjon Fokkens-Bruinsma en Irene Poort (beiden: veerkracht). In de verschillende hoofdstukken zijn mooie bijdragen opgenomen van jullie hand, dank daarvoor en ook voor alle feedback, adviezen en inspiratie! Henderijn, speciaal dank ook aan jou voor het meeschrijven aan het vierde hoofdstuk over feedback en feedbackgeletterdheid.

Vanuit de onderwijspraktijk en de pabo waren veel collega's bereid om mee te denken en praktijkvoorbeelden te beschrijven. Hun teksten vormen een onmisbare bijdrage aan het boek. De praktijkvoorbeelden ondersteunen niet alleen de verbinding tussen theorie en praktijk, ze brengen ook de onderwerpen tot leven. Dank voor het delen van alle mooie ervaringen (in volgorde van de hoofdstukken): Stef Staps, Rick van de Zilver, Aline van Stiphout-van de Vrande,

Vanessa Roet, Linda van Elderen, Luc Vermeulen, Neelke Ebben, Dominique Kemper-Bergs, Daphne van Gestel, Marieke de Nijs, Narelle van Erp, Esther de Bruin, Kevin Doré, Roosmarie van Kaauwen, Margje Oerlemans, Gijs de Kort, Patrick de Jong, Mieke Stoltenborg, Thijs Paijmans, Nina Maijen, Liselot van den Hurk, Rolf Touwen, Janneke van Maasakkers en Sabrina Jansma.

Ook zijn er collega's die meegelezen hebben met verschillende hoofdstukken en die inbreng en feedback hebben gegeven. Dank voor jullie kritische blik, het meedenken, en voor alle input en adviezen: Marieke de Bruyne, Monica Michels-van Moergastel en Marcel Zagers. Dank ook voor alle inspirerende gesprekken over ontwikkelingen en goed onderwijs, Marcel. Tot slot dank ik Tanja van de Ven die ook voor deze uitgave weer prachtige illustraties heeft gemaakt. Zonder de inbreng van al deze mensen was dit boek er niet in deze vorm gekomen. Mijn dank is groot.

Achtergronden bij de herziening

In 2015 verscheen *De pedagogisch sensitieve leraar*. De afgelopen jaren hebben verschillende ontwikkelingen plaatsgevonden in het onderwijs en in de maatschappij, onder andere door COVID-19. Nog steeds is het onderwijs flink in ontwikkeling. De maatschappelijke veranderingen vertalen zich onder andere in het onderwijsbeleid (politiek). Zo wordt met urgentie aandacht gevraagd voor leeropbrengsten (basisvaardigheden), worden negatieve gevolgen van hoge toetsdruk en stress bij leerlingen zichtbaar (onder andere door het groeiend aantal 'schooluitvallers'), staat het welbevinden van leerlingen (en leerkrachten) soms onder druk en wordt er gezocht naar goede vormen om handen en voeten te geven aan passend onderwijs vanuit een inclusieve gedachte. Ook in de wetenschap zijn nieuwe inzichten verworven, bijvoorbeeld op het terrein van motivatie van basisschoolleerlingen, het werken vanuit onderwijsbehoeften van leerlingen en de invloed van stress op de ontwikkeling van kinderen. Daarnaast verschijnen er steeds meer studies naar de leerling-leerkracht-relatie, evenals naar *teacher sensitivity* en het belang daarvan voor een optimale ontwikkeling van leerlingen. Pedagogische sensitiviteit in het onderwijs is nu meer nodig dan ooit. Hoog tijd dus voor een herziene uitgave van dit boek. Actualisering van *De pedagogisch sensitieve leraar* betreft nieuwe onderwijsontwikkelingen, wetenschappelijke inzichten en praktijkvoorbeelden.

Wat deze nieuwe uitgave biedt

Ook in deze herziene uitgave staat de verbinding van theorie en praktijk centraal. In het boek staan theorieboxen, praktijkcasussen, leerdoelen bij de start

van elk hoofdstuk, en 'Ga eens na'-kaders. De hoofdstukken zijn los van elkaar te lezen. Hierna geven we de verschillen aan ten opzichte van de eerste uitgave.

Het *accent verschuift van onderwijsopbrengsten naar optimale ontwikkeling en welbevinden van leerlingen*. Dit betreft de verschuiving van een meer economisch perspectief (opbrengsten realiseren) naar een meer psychologisch perspectief (groei stimuleren van elke leerling, waarbij leeropbrengsten gerealiseerd worden met aandacht voor het welbevinden van leerlingen). Er is dan ook *meer aandacht voor de sociale en emotionele ontwikkeling van leerlingen*.

Het boek is verrijkt met een *heel aantal nieuwe casussen* uit de praktijk, geschreven door gastauteurs (leerkrachten). Inhoudelijk zijn er veel nieuwe onderdelen toegevoegd en zijn bestaande onderdelen uitgebreid en van recente wetenschappelijke onderbouwing voorzien. Er is meer aandacht voor het *welbevinden van leerlingen, omgaan met stress en het vergroten van veerkracht*.

We gaan in op *passend onderwijs* en het *werken vanuit hoge verwachtingen*. Het hoofdstuk over *handelingsgericht werken* is uitgebreid met de nieuwste ontwikkelingen en met concrete handvatten voor doelgericht onderwijs ontwerpen. In het hoofdstuk over feedback is het accent van feedback geven als activiteit van de leraar verschoven naar *feedbackgeletterdheid als proces*, waarbij we ook stilstaan bij emoties die feedback teweeg kan brengen bij leerlingen.

Onderwerpen als *mindset, attributie, positieve communicatie, een positief pedagogisch klimaat* en *veerkracht* van leerlingen zijn voorzien van nieuwe casussen en actuele inzichten vanuit de wetenschap. Zo is er (nog) meer aandacht voor *positieve psychologie* en zijn er meer praktische toepassingen opgenomen.

Uitbreiding website

De website is uitgebreid met praktische oefeningen en een aanvulling op het boek, *Reflectie op je ontwikkeling*. Met behulp van deze aanvulling kun je reflecteren op je eigen ontwikkeling als leerkracht, aan de hand van de concepten uit dit boek.

Inhoud

Leeswijzer	13
1 De leerkracht als spil in ontwikkeling en welbevinden	19
1.1 Brede ontwikkeling	21
1.1.1 Aandacht voor ontwikkelingsgebieden	22
1.1.2 Naar een optimale ontwikkeling en welbevinden	24
1.2 Goede leerkrachten dragen bij aan een optimale ontwikkeling van leerlingen	27
1.2.1 Formele eisen voor leerkrachten	27
1.2.2 De beste leerkracht volgens leerlingen	30
1.3 Meten van goed leraarschap volgens leerlingen	31
1.3.1 Wat vindt jouw groep leerlingen belangrijk?	36
1.3.2 De leraarspin voor jouw groep	37
2 Pedagogische sensitiviteit: de sleutel tot echt contact	41
2.1 Zelfdeterminatietheorie: intrinsieke en extrinsieke motivatie	43
2.1.1 Intrinsieke en extrinsieke motivatie	44
2.2 Zelfdeterminatietheorie: drie psychologische basisbehoeften	47
2.2.1 Behoefte aan autonomie	47
2.2.2 Behoefte aan relatie	50
2.2.3 Behoefte aan competentie	55
2.3 Pedagogische sensitiviteit in het onderwijs: belang van relatie	59
2.3.1 Wetenschap: belang van een goede relatie leraar-leerling	59
2.3.2 Verwarring in concepten rondom de pedagogische relatie	61
2.4 Pedagogische sensitiviteit	61
2.4.1 Betrokkenheid van leerlingen en leraren	66
2.5 Bouwstenen voor pedagogische sensitiviteit	69
2.5.1 Handelingsgericht werken	72
2.5.2 Pedagogisch sensitief feedback geven	72
2.5.3 Leerlingen in een onderzoekende houding brengen: mindset	73
2.5.4 Ombuigen van stress naar welbevinden	74
2.5.5 Positief pedagogisch klimaat	74
2.5.6 Gemotiveerde leerlingen zijn veerkrachtig	75
2.5.7 Reflectie op ontwikkeling	75

3 Handelingsgericht werken	77
3.1 Handelingsgericht werken	78
3.1.1 De fasen en stappen van handelingsgericht werken	81
3.2 Werken met groepsplannen	86
3.2.1 Uitvoeren van een groepsplan	89
3.3 Praktisch aan de slag met het voeren van gesprekken	89
3.4 Doelgericht onderwijs ontwerpen in de les	90
3.4.1 Klaar voor de start: doelgericht onderwijs ontwerpen	93
3.4.2 Doelen stellen	95
3.4.3 Leeractiviteiten ontwerpen	100
3.4.4 Leeractiviteiten organiseren	101
3.4.5 Leeractiviteiten begeleiden	102
3.4.6 Evalueren	104
4 Pedagogisch sensitief in communicatie: feedbackgeletterdheid	107
4.1 Feedback als kern van het stimuleren van leren en ontwikkelen	109
4.1.1 Definieren van feedback	110
4.1.2 Feedbackgeletterdheid van leerlingen	112
4.2 Feedback geven: de rol van de leerkracht	115
4.2.1 Feedbackmodel: MISCA-model gebaseerd op wetenschap	116
4.2.2 MISCA-model	117
4.2.3 De vier factoren van het MISCA-model: Message, Implementatie, Context, Actoren	119
4.3 Feedback concreet maken: het MISCA-model in praktijk brengen	124
4.3.1 Doelgerichte feedback (kwaliteitsbesef)	124
4.3.2 Focus van feedback: taak, proces, metacognitie of persoon	126
4.3.3 Werken met B-K-C-dimensies (ofwel boodschap van de feedback)	132
4.4 Je eigen feedback in beeld	135
4.5 Feedback naar leerlingen in interactiesituaties	138
4.5.1 Positief pedagogisch klimaat met nieuwsgierige leerlingen	139
4.5.2 Tips voor goede communicatie	140
5 Leerlingen in een onderzoekende houding brengen: mindset	145
5.1 Rol van mindset in leren en ontwikkelen	147
5.1.1 Statische mindset en op groei gerichte mindset	149
5.2 Mindset van jou als leerkracht en veel van je leerlingen verwachten	151
5.2.1 De kracht van je verwachtingen als leraar	154
5.3 Oefenen met mindsetuitspraken of -gedachten: SLiM	159
5.3.1 Naar een op groei gerichte mindset: mindshift	160

5.4	Mindset en intelligentie: faalangst?!	163
5.5	Leerlingen in een onderzoekende houding brengen	165
5.5.1	Op groei gerichte communicatie	167
5.6	Mindset in beeld: gaan we de goede kant op?	168
5.6.1	In kaart brengen van mindsets	170
6	Ombuigen van stress naar (meer) welbevinden	173
6.1	Belang van welbevinden	175
6.2	Belang van positieve emoties	177
6.3	Uit de wetenschap: zes wegen om te werken aan welbevinden	180
6.4	Emotiemanagement: emotiemeter, kilometerteller en happybots	182
6.4.1	Rol van empathie van de leraar en leerlingen	189
6.5	Aandacht en bewustwording	193
6.5.1	Stress	193
6.5.2	Meditatie op school	197
6.5.3	Mindfulness op school	200
7	Werken aan een positief pedagogisch klimaat	207
7.1	Belang van een positief pedagogisch klimaat	209
7.2	Positief pedagogisch klimaat stimuleren vanuit de psychologische basisbehoeften	215
7.2.1	Positief pedagogisch klimaat stimuleren: competentie	215
7.2.2	Positief pedagogisch klimaat stimuleren: autonomie	216
7.2.3	Positief pedagogisch klimaat stimuleren: relatie	218
7.2.4	Stimuleren van positieve emoties	219
7.2.5	Www-oefeningen	220
7.2.6	Werken met www-schriftjes als vast onderdeel	223
7.3	Positief gedrag belonen: SWPBS	225
7.3.1	Terechtwijzen vanuit een positieve relatie	227
7.4	Taal bij terechtwijzen: wat zeg je wel en wat niet en waarom werkt dat? DiP-dimensies	229
7.4.1	Duur is permanent of tijdelijk	230
7.4.2	Impact is diep indringend of specifiek	232
7.4.3	Patroon is passief en onveranderbaar of actief en veranderbaar	232
7.4.4	Oefenen met de DiP-dimensies	233
7.4.5	Hoe komen jouw leerlingen tot bloei?	234
7.4.6	Focus op de talenten en sterktes van je leerlingen	235

8	Gemotiveerde leerlingen zijn veerkrachtig	237
8.1	Attributie	238
8.1.1	Attributie en 'locus of control'	244
8.2	Werken met attributie en locus of control	247
8.2.1	Veerkracht	249
8.2.2	Aandacht voor veerkracht in je groep	250
8.3	GOEd-model helpt leerlingen omdenken	252
8.3.1	Werken met de interne dialoog van leerlingen	254
8.3.2	GOEd-lessen voor de hele klas	255
8.3.3	Gedachtepizza voor een individueel gesprek	258
8.3.4	Van proberen kun je leren	262
8.4	Communiceren vanuit GOEd-denken	262
8.4.1	Duur van de oorzaak is permanent of tijdelijk	264
8.4.2	Impact is diep indringend of specifiek	265
8.4.3	Persoon betreft 'mijn persoon' of is onpersoonlijk	266
8.5	Veerkracht van jou als leerkracht	268
8.6	De kracht van gedachten	269
8.7	Tot slot: voorkom een DiP	271
	Over de aanvulling op de website	273
	Literatuur	275
	Register	288
	Over de auteur	295

Leeswijzer

Doel

Dit boek gaat over pedagogische sensitiviteit van jou als leerkracht. Pedagogische sensitiviteit kun je inzetten voor het begeleiden van je leerlingen, met als doel dat zij zich optimaal kunnen ontwikkelen vanuit een gevoel van welbevinden. Het uitgangspunt is dat je als leerkracht de grootste rol speelt in de begeleiding van de (schoolse) ontwikkeling van leerlingen. Je werkt met je leerlingen en je bent dagelijks met ze samen. Als leerkracht wil je bijdragen aan de ontwikkeling van je leerlingen. Die ontwikkeling betreft het meer cognitieve domein (taal, rekenen en andere inhoudelijke domeinen), hun sociale en emotionele ontwikkeling, en hun welbevinden. Doelstelling van dit boek is dat je door het aanwenden van pedagogische sensitiviteit je onderwijs én het pedagogisch klimaat zo kunt inrichten en (bij)sturen dat een optimale ontwikkeling van alle leerlingen mogelijk is, met hun welbevinden als belangrijk uitgangspunt. Leerlingen die goed in hun vel zitten, staan meer open voor leren en nieuwe ervaringen. Pedagogische sensitiviteit kan daaraan bijdragen.

Dit boek is interessant voor leerkrachten in het (speciaal) basisonderwijs en leerkrachten in opleiding die zich in hun onderwijs willen richten op de brede ontwikkeling en het welbevinden van kinderen. Het boek is gebaseerd op recente en meer gevestigde wetenschappelijke inzichten en geeft bouwstenen om vanuit pedagogische sensitiviteit systematisch te kunnen werken aan de optimale ontwikkeling van leerlingen.

Actualiteit

In de laatste twee decennia legt het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) de nadruk op de kwaliteit van de leraar én het realiseren van hoge(re) leeropbrengsten door leerlingen. Voor deze nadruk zijn ook (recente) aanleidingen. Aandacht voor het pedagogische klimaat en het (leer- en ontwikkel)proces zouden dan mogelijk een wat minder sterk accent kunnen krijgen. In dit boek gaan een brede ontwikkeling van leerlingen en hun welbevinden door aandacht voor een positief pedagogisch klimaat hand in hand.

Pedagogische sensitiviteit als basishouding van jou als leraar gaat in de kern over jouw relatie met leerlingen en je vermogen om voor elke leerling het 'passende' te doen. Pedagogische sensitiviteit kun je inzetten om het pedagogische klimaat in de klas positief te beïnvloeden. Aandacht voor het pedagogisch sensitieve perspectief op leren in combinatie met een gerichtheid op optimale ontwikkeling voor elke leerling, komt de ontwikkeling van leerlingen ten goede. De interactie tussen leraar en leerling vormt de basis.

Onderwerpen die in dit boek naar voren komen, zijn handelingsgericht werken, feedbackgeletterdheid, een op groei gerichte mindset van leraar én leerling, mindfulness in de klas, en werken vanuit principes van positieve psychologie. De combinatie van instrumenteel, methodologisch werken en de basis voor pedagogische sensitiviteit (theorie, tools, oefeningen en praktijkvoorbeelden), kan je helpen anders naar leerlingen te kijken. Bij het bespreken van de hiervoor vermelde onderwerpen hebben we steeds gezocht naar dat wat past bij een positief pedagogisch klimaat. Hierin zijn wetenschap en praktijk verbonden (*evidence informed*), zodanig dat je er na het lezen direct mee aan de slag kunt in de klas.

Opbouw en structuur van het boek

Dit boek bestaat uit acht hoofdstukken en een aanvulling op de website. We beschrijven in het vervolg van deze leeswijzer waar de hoofdstukken over gaan en hoe ze inhoudelijk met elkaar samenhangen. In de hoofdstukken vind je naast (achtergrond)informatie vier onderdelen: 'Theoriebox', 'Uit de praktijk', 'Ga eens na ...' en handreikingen en tools voor professionals, op verschillende gebieden.

In de theoriebox vind je de theorie die als 'basiswerk' beschouwd kan worden. Daarin gaan we meestal terug naar het oorspronkelijke idee, ofwel de theoretische 'onderlegger'. In de rest van het hoofdstuk werken we de theoriebox verder uit en maken die concreet. De theoriebox is los te lezen; zo krijg je snel een indruk van de achtergronden bij het hoofdstuk.

De onderdelen 'Uit de praktijk' betreffen voorbeelden uit de dagelijkse praktijk van het (speciaal) basisonderwijs. Deze praktijkvoorbeelden zijn meestal geschreven door leraren (in opleiding). Vrijwel alle praktijkvoorbeelden zijn gebaseerd op werkelijke gebeurtenissen, en ze zijn waarschijnlijk herkenbaar voor je. Met behulp van de praktijkvoorbeelden maken we de theorie concreet, bijvoorbeeld door rechtstreeks te laten zien hoe de theorie in de klas door de leerkracht is toegepast. Soms beschrijft het praktijkvoorbeeld een situatie waarin de theorie duidelijk herkenbaar is. Daar gaan we dan in de verdere tekst op in, hoe je in zo'n situatie als leerkracht zou kunnen handelen. Ook de kaders met praktijkvoorbeelden zijn los te lezen. Het is mogelijk om door de voorbeelden te 'bladeren' en te besluiten waar je graag meer over wilt weten; in dat geval staat het je vrij bij dat hoofdstuk te beginnen. Daar leent dit boek zich prima voor.

In de verschillende hoofdstukken vind je ook 'Ga eens na'-kaders: de bedoeling daarvan is dat je jezelf een aantal vragen stelt (en dat je deze vragen be-

antwoordt) om na te gaan hoe jij staat tegenover datgene wat je hebt gelezen. Deze vragen lenen zich er ook voor om te bespreken in je team of met een groepje medestudenten; gezamenlijk gaan jullie dan na wat ieders standpunt, mening, opvatting of idee over het gegeven onderwerp is. Je zult merken dat dit boeiende gesprekken oplevert.

Je treft in het boek ook handreikingen en tools aan. Hiervan staat de tekst niet in kaders en je vindt ze door het hele boek heen. Dit zijn praktische hulpmiddelen, zoals een oefening die je met de leerlingen kunt doen of een methode die je toe kunt passen. Het gaat daarbij om de concrete vertaling van de theorie in een praktische handreiking. Het zijn geen opdrachten maar mogelijkheden die we je aanreiken om de theorie toe te passen; je kunt de opties uitproberen en door je werk met leerlingen maak je je de stof eigen. Mocht je na het lezen van een hoofdstuk nog willen kijken en/of luisteren naar informatie die raakt aan hetgeen in het hoofdstuk is beschreven, dan kun je kijken naar de tips die we op www.coutinho.nl/ps-leraar2 geven voor bijvoorbeeld podcasts of websites.

Sommige hoofdstukken zijn wat theoretischer van aard en bevatten daardoor iets minder handreikingen; het varieert per hoofdstuk. Als je een voorkeur hebt voor de meer praktische insteek, begin dan met de hoofdstukken 6, 7 en 8. Start je graag met een perspectief vanuit de vakliteratuur, begin dan vooraan bij hoofdstuk 1. Het boek is immers zo opgebouwd dat alle hoofdstukken los van elkaar te lezen zijn; je hoeft het niet van voren naar achteren door te nemen. Je kunt starten met het hoofdstuk dat jou het meest aanspreekt. Mocht je bij het lezen van een hoofdstuk achtergrondinformatie nodig hebben uit een ander hoofdstuk, dan is dat aangegeven. Er is in dat geval een terugverwijzing of vooruitverwijzing geplaatst, zodat je weet waar je over dat onderwerp meer informatie kunt vinden.

Kort overzicht van de hoofdstukken en hun samenhang

In het eerste hoofdstuk schetsen we het perspectief op 'goed leraarschap'. We staan stil bij de formele kaders vanuit het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en presenteren een grootschalig onderzoek naar wat volgens basisschoolleerlingen een goede leraar is. Hierbij geven we aan hoe je met je leerlingen kunt werken aan het beeld dat zij hebben van een goede leraar. De uitkomst van het onderzoek dat we zelf deden (en van vele andere onderzoeken) laat zien dat een goede leraar pedagogisch sensitief is en kinderen ondersteunt om zich optimaal te kunnen ontwikkelen vanuit een positief gevoel; vanuit een gevoel van welbevinden.

In hoofdstuk 2 geven we de visie weer van waaruit het boek geschreven is en gaan we dieper in op de relevantie van de relatie tussen leraar en leerlingen, en op de definiëring en achtergrond van pedagogische sensitiviteit. Ook schetsen we een korte vooruitblik op de thema's die zijn uitgewerkt in de hoofdstukken 3 tot en met 8. Het tweede hoofdstuk geeft je als het ware een inkijkje in de rest van het boek.

De verschillende theorieën en handreikingen in dit boek kun je beschouwen als mogelijke bouwstenen voor het leggen van een mooi fundament voor het werken vanuit pedagogische sensitiviteit aan een optimale ontwikkeling en welbevinden van jouw leerlingen.

De hoofdstukken 3 tot en met 8 hebben samenhangende accenten: de hoofdstukken 3 en 4 gaan over handelingsgericht werken en het pedagogisch sensitief werken aan feedbackgeletterdheid. In de hoofdstukken 5 tot en met 8 staat een positieve insteek vanuit pedagogische sensitiviteit centraal: werken naar een groeigerichte mindset (hoofdstuk 5), het ombuigen van stress naar welbevinden (hoofdstuk 6), het creëren van een positief pedagogisch klimaat (hoofdstuk 7) en het leren 'omdenken', waarbij wordt gekeken hoe leerlingen veerkrachtig(er) kunnen worden (hoofdstuk 8). Deze hoofdstukken zijn vooral gericht op de sociaal-emotionele ontwikkeling en het welbevinden van leerlingen, terwijl de twee hoofdstukken daarvoor (hoofdstuk 3 en 4) meer gericht zijn op het realiseren van leeropbrengsten van leerlingen. Achter in het boek staat een korte uitleg over de aanvulling op het boek die je op de website vindt. Je zou deze aanvulling, *Reflectie op je ontwikkeling*, als een extra hoofdstuk bij het boek kunnen zien. Het gaat daarin om de vraag hoe jij de inhoud van de hoofdstukken in het boek niet alleen voor je leerlingen maar ook voor jezelf als leerkracht in kunt zetten in het kader van je (verdere) professionele ontwikkeling.

Dank voor het openslaan van dit boek en veel leesplezier en inspiratie gewenst!

Online studiemateriaal

Op www.coutinho.nl/ps-leraar2 vind je behalve de aanvulling *Reflectie op je ontwikkeling* nog meer materiaal:

- suggesties voor oefeningen die je met je schoolteam kunt doen;
- invulbare modellen, protocollen, figuren en formulieren;
- handige tips en vragen bij de inhoud van het boek;
- voorbeelden van GOEd-lessen;
- links naar de websites waarnaar in de tekst verwezen wordt.

De materialen zijn geordend per hoofdstuk, zodat ze gemakkelijk zijn terug te vinden.

1 De leerkracht als spil in ontwikkeling en welbevinden

De leerkracht maakt het verschil! Dat is een vaak gehoorde uitspraak, gebaseerd op vele wetenschappelijke studies die gaan over kwaliteit van het onderwijs en het presteren van leerlingen. Dit soort bevindingen komen onder andere uit effectiviteitsstudies, die veelal gericht zijn op leerresultaten van leerlingen. De laatste jaren is in de praktijk en ook in de wetenschap meer aandacht gekomen voor het welbevinden van leerlingen. Ook daarin kunnen leraren het positieve verschil maken. Een belangrijke vraag daarbij is op welke manier ze dat doen. Wat moeten deze ‘superleerkrachten’ kunnen en kennen, en hoe moeten zij zijn? En geldt dat voor elke klas en omstandigheid, of is goed leraarschap situationeel? Zijn de beste leraren degenen die ervoor zorgen dat hun leerlingen hoge scores halen op (Cito-)toetsen? Zijn de beste leraren degenen die ervoor zorgen dat leerlingen heel graag naar school toe gaan? Of zijn het de leraren die meteen zien wanneer het even niet zo goed gaat met een leerling, en dan het juiste voor de leerling kunnen doen?

In dit eerste hoofdstuk kijken we naar goed leraarschap vanuit formele kaders en vanuit onderzoek onder basisschoolleerlingen, waarin leerlingen aangeven wat zij een goede leraar vinden. Daaruit blijkt onder andere dat pedagogische sensitiviteit een sleutelkwaliteit is van goed leraarschap. Ook vind je in dit hoofdstuk een relatief eenvoudige methodiek, genaamd de ‘leraarspin’, om de behoeften, verlangens en beelden van wat de leerlingen in jouw groep zich voorstellen bij een goede leraar in kaart te brengen.

Leerdoelen

Je kunt:

- beschrijven waar een goede leraar aan moet voldoen volgens formele kaders en volgens basisschoolleerlingen;
- uitleggen wat pedagogische sensitiviteit is en op welke manieren een leerkracht pedagogisch sensitief kan zijn;
- de methodiek van de leraarspin toelichten en toepassen in je eigen groep.

Ga eens na ...

Herinner jij je nog een leraar van de basisschool, het voortgezet onderwijs of misschien vanuit een andere opleiding of context, waar je heel positieve herinneringen aan hebt? Wat maakte nu dat juist deze leraar voor jou zo bijzonder was, of dat deze leraar voor jou een goede leraar was? En zijn de eigenschappen die deze leraar had, of inzette, eigenschappen waarvan jij vindt dat ze horen bij pedagogische sensitiviteit?

Misschien heb je ook een negatieve herinnering aan een leraar. Wat maakt dat je geen fijne herinneringen hebt aan het gedrag van deze leraar, en hoe zou jij het anders willen en kunnen doen met jouw leerling(en)? Je kunt waarschijnlijk zo een aantal positieve en negatieve herinneringen terughalen van leraren. Spelen leraren inderdaad zo'n grote rol in het leven van kinderen? Wat denk jij?

Uit de praktijk

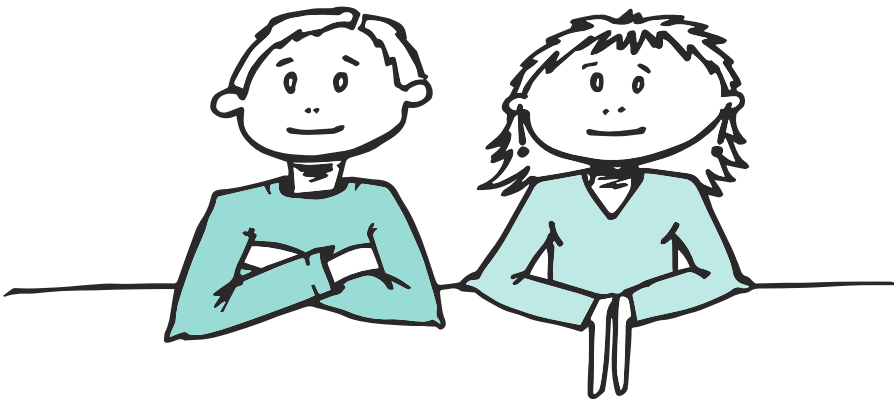
Het is de laatste donderdag van de zomervakantie. Om 8.30 uur verzamelen de leraren van basisschool De Zonnestraat zich in de lerarenkamer. Vandaag start het team gezamenlijk het schooljaar op. Eerst is er tijd voor koffie en om bij te praten. Na zo'n drie kwartier neemt de directeur het woord. Ze hoopt dat iedereen een goede vakantie heeft gehad en zin heeft om er een mooi jaar van te maken. Voor het komende schooljaar zijn twee speerpunten geformuleerd: 1) de school wordt een high performance-organisatie (HPO) en 2) elke dag is er voor elk kind een leraar voor de klas. 'Nou, dat moet ons lukken, al is het lerarentekort best een uitdaging,' geeft de directeur aan. 'We zijn vorig jaar met onze stichting al goed gestart met de visie van een high performance-organisatie, waarbij het dus gaat om het halen van verbeterde, duurzame organisatieprestaties op verschillende vlakken. Daar gaan we vooral mee door! We zijn niet voor niets de school met de beste scores op de eind-Cito in de regio! Dat willen we zo houden, dus lekker de schouders eronder!'

Sommige collega's zitten er stralend bij: wat de directeur schetst past bij het beeld dat ze hebben van wat van hen verwacht wordt, en ze hebben ideeën voor de manier waarop ze dat aan kunnen pakken. Erik houdt zich nog wat op de achtergrond. Het is zijn tweede jaar als leerkracht. Hij staat voor de uitdaging om voor het eerst een eigen groep te draaien. Vorig jaar werkte hij drie dagen in de week als leerkracht van groep 6, samen met een ervaren leerkracht die hem coachte. De ervaren leerkracht is met pensioen gegaan. Erik heeft dit jaar fulltime een groep en bovendien nog een combinatiegroep, groep 5/6. In de vakantie had Erik zich voorgenomen dat hij dit jaar wil leren hoe hij twee groepen goed zal kunnen bedienen, in de zin van goede, effectieve instructie, differenti-

atie als dat nodig is en aandacht voor elke individuele leerling in zijn klas. Dat het allemaal zou moeten leiden tot 'hoge prestaties' en misschien ook tot betere resultaten halen dan andere scholen had Erik zich niet gerealiseerd. Zijn doel was vooral om een goed pedagogisch klimaat te scheppen en van daaruit te vertrekken naar 'optimale ontwikkeling en welbevinden van de leerlingen'. Hij wil dat de kinderen van zijn groep graag naar school komen, dat er rust is in de klas en dat kinderen tot bloei kunnen komen. Hij vraagt zich af of hij niet te veel van zichzelf en zijn beelden over goed onderwijs is uitgegaan bij het maken van zijn voornemens voor het nieuwe jaar. Misschien moet een goede leerkracht andere accenten leggen?

1.1 Brede ontwikkeling

Kinderen van 4 tot 12 jaar gaan naar de basisschool en genieten daar onderwijs. 'Genieten' is in deze context een mooi woord, al ervaren helaas niet alle kinderen de basisschool als een fijne plaats. Dit boek gaat over het werken met leerlingen vanuit een pedagogisch sensitieve basis. Als leraar begeleid je het leren en ontwikkelen van jouw leerlingen. Misschien denk je hierbij in eerste instantie aan kennis, vaardigheden en mogelijk ook houdingsaspecten waar je met kinderen aan werkt. Daar ben je als leraar namelijk veel mee bezig. In dit boek ligt het accent op het pedagogisch klimaat waarbinnen kinderen leren en zich ontwikkelen. Welbevinden van leerlingen is daarbij een belangrijk thema, bijvoorbeeld hoe leerlingen om kunnen gaan met lastige situaties, hoe zij met een goed gevoel naar school kunnen gaan en hoe je daar als leraar aan bij kunt dragen. Als leerlingen kunnen leren in een veilige en positieve leeromgeving, dan staan zij meer open voor leren en kunnen zij zich beter ontwikkelen.

Ga eens na ...

Tijdens je opleiding en waarschijnlijk ook tijdens je werk als leerkracht ben je bezig (gewest) met de vraag: wat is een goede leerkracht? En sterker nog: wat voor goede leerkracht zou ik zelf graag willen zijn? Als je deze vraag nu zou moeten beantwoorden, waar zou je dan je accenten leggen? Wat is jouw doel als leerkracht met je klas? Wat vind jij belangrijk? Lukt het je om die ideale leraar te zijn (of te worden) die jij voor ogen hebt? Wat gaat je allemaal goed af en wat kost je moeite? Denk je dat iedereen die ervoor kiest om leraar te worden in principe een goede leraar kan worden? Waarom denk je dat? En ... lukt het je binnen de voorziene werk-of studie-uren om een goede leraar te worden, of speelt dat niet mee, en maakt het misschien niet uit dat je – vanuit jouw beeld van goed leraarschap – misschien wel veel meer uren per week hieraan besteedt dan ‘bedoeld’?

1.1.1 Aandacht voor ontwikkelingsgebieden

De meeste leraren hebben voor het onderwijs gekozen omdat ze graag werken met kinderen en dagelijks willen bijdragen aan hun ontwikkeling. Kijkend naar de brede ontwikkeling van een kind, onderscheiden we zes ontwikkelingsgebieden (er zijn overigens ook andere indelingen):

- de cognitieve ontwikkeling;
- de creatieve ontwikkeling;
- de sociaal-emotionele ontwikkeling (sociale ontwikkeling en emotionele ontwikkeling);
- de motorische ontwikkeling;
- de zintuiglijke ontwikkeling (sensorische ontwikkeling);
- de morele ontwikkeling (gewetensontwikkeling).

Zoals eerder aangegeven gaan wij uit van een brede ontwikkeling van kinderen, wat betekent dat je als leerkracht aandacht hebt voor alle gebieden van ontwikkeling. De *cognitieve ontwikkeling* gaat globaal gezegd over het verwerven en verwerken van informatie. Denk daarbij aan mentale processen die te maken hebben met informatieverwerking (en opslaan en terughalen), het oplossen van problemen en dergelijke.

De *creatieve ontwikkeling* gaat over het vermogen om nieuwe dingen of ideeën te creëren en te ontdekken. Creativiteit kun je zien in bijvoorbeeld beeldende vorming (zoals knutselen, tekenen en schilderen), in spel, dans, muziek, schrijven en bijvoorbeeld in het bedenken van (innovatieve) oplossingen voor problemen. Bij de *sociaal-emotionele ontwikkeling* kun je denken aan de

ontwikkeling van zelfvertrouwen, zelfbeeld, zelfstandigheid, emotieregulatie, reflectie op het eigen handelen; aan sociale relaties en vaardigheden zoals samenwerken, omgaan met conflicten en empathie. Wat algemener gaat het over houding en vaardigheden die helpen om in uiteenlopende situaties succesvol te functioneren (zelfsturing, omgaan met verschillen, democratisch handelen, sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheid, et cetera). Bij de *motorische ontwikkeling* gaat het over het coördineren en bewegen van het lichaam. De fijne motoriek heeft vooral betrekking op de handen (denk bijvoorbeeld aan leren schrijven) en de grove motoriek gaat over het geheel (denk bijvoorbeeld aan rennen en fietsen). De *zintuiglijke ontwikkeling* gaat over de ontwikkeling van de zintuigen (reuk, smaak, gehoor, zicht, tastzin en evenwicht). Tot slot gaat het bij de *morele ontwikkeling* over de ontwikkeling van het besef van 'goed en kwaad', ofwel het nadenken over waarden en normen (Kroon, 2014).

Met betrekking tot (een deel van) de cognitieve ontwikkeling wordt elke drie jaar een grootschalig internationaal vergelijkend trendonderzoek uitgevoerd naar de vaardigheden en kennis in wiskunde, lezen en natuurwetenschappen van 15-jarigen: het PISA-onderzoek (PISA staat voor 'Programme for International Student Assessment'). In het PISA-onderzoek worden meetgegevens vergeleken met eerdere metingen en met resultaten van een groep van andere landen. Uit de resultaten van eind 2023 bleek dat de leesvaardigheidsscores van Nederlandse leerlingen flink gedaald waren en dat leerlingen uit bijna alle EU-landen hierop hoger scoorden dan de Nederlandse leerlingen (Meelissen et al., 2023). Ook waren de wiskundeprestaties sterk gedaald voor alle leerlingen, niet alleen voor de Nederlandse leerlingen overigens (de Nederlandse leerlingen scoren nog wat hoger dan hun leeftijdsgenoten in de andere landen). De dalende trend van de afgelopen jaren is zorgelijk. Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap kwam (al voor de publicatie van de PISA-resultaten) met het masterplan basisvaardigheden. Het doel van dit plan is verbetering van de basisvaardigheden. Hierin is vooral aandacht voor lezen, schrijven, rekenen, digitale geletterdheid en burgerschap. De basisvaardigheden zijn belangrijk omdat het goed beheersen daarvan helpt bij het goed kunnen functioneren en het benutten van kansen in onze maatschappij. Een centrale rol voor het onderwijs ligt in het aanleren van deze basisvaardigheden, als onderdeel van de brede ontwikkeling van kinderen, zoals hiervoor beschreven.

Het accent in dit boek ligt zoals we eerder aangaven op de pedagogische sensitiviteit van de leraar: de ondersteunende basishouding die leerlingen helpt zich optimaal te ontwikkelen. Deze optimale ontwikkeling gaat uit van het 'kind als geheel'. Als het goed gaat met kinderen, als er sprake is van welbevinden en zij zich goed voelen, dan kunnen ze zich beter ontwikkelen op de hiervoor beschreven ontwikkelingsgebieden. Een leraar die vanuit een peda-

gogisch-sensitieve basishouding naar kinderen kijkt en vandaaruit handelt, kan voor elke leerling het positieve verschil maken. De leraar sluit dan namelijk aan bij datgene wat het kind op dat moment nodig heeft en helpt de leerling daarmee om tot bloei te komen. Pedagogische sensitiviteit lijkt meer dan ooit nodig.

1.1.2 Naar een optimale ontwikkeling en welbevinden

In de afgelopen tien tot vijftien jaar lag de nadruk veelal op leeropbrengsten, onder andere vanuit de toen heersende visie van ‘opbrengstgericht onderwijs’ (zie bijvoorbeeld Bakx et al., 2012). Hierin staan (cognitieve) leeropbrengsten centraal, ook wel ‘leerprestaties’ of ‘leerresultaten’ genoemd. Leeropbrengsten vormen de uitkomst van een leerproces en kunnen gemeten worden, uitgedrukt in scores, toetsresultaten of beoordelingen (zie bijvoorbeeld Blok & Elshof, 2012). De beoogde leerresultaten zijn beschreven in vooraf gestelde doelen. In Nederland werken we met de kerndoelen en referentieniveaus voor taal en rekenen, als kaders voor de kern van de onderwijsinhoud van het primair onderwijs. In de kerndoelen staat vrij globaal beschreven wat leerlingen zouden moeten leren tijdens hun basisschoolperiode. De kerndoelen zijn opgesteld in 2006 en zijn in 2023 herzien (www.slo.nl). Hier gaan we in hoofdstuk 3 verder op in.

Het is natuurlijk belangrijk dat leerlingen in het basisonderwijs basisvaardigheden opdoen, daarvoor komen ze tenslotte naar school. Het lijkt erop dat de schoolresultaten er de laatste jaren niet beter op zijn geworden (Meelissen et al., 2023), ook al was er aandacht voor ‘leeropbrengsten’ (vanuit opbrengstgericht onderwijs) en basisvaardigheden (Masterplan basisvaardigheden). Een mogelijke valkuil van een te eenzijdige focus op (cognitieve) leeropbrengsten kan zijn dat andere belangrijke aspecten onder druk kunnen komen te staan. Zo hebben we de afgelopen jaren al gezien dat leerlingen en studenten in het voortgezet en hoger onderwijs steeds meer stress ervaren, onder andere door toetsdruk (zie o.a. Dopmeijer et al., 2023).

Al in 2011 signaleerde Volman dat in het onderwijs de focus te veel ligt op het realiseren van betere leerprestaties ofwel hogere leeropbrengsten. Zij noemt de eenzijdige focus op leerresultaten ‘een beperkt en riskant ideaal’ (Volman, 2011, p. 2). *Alleen* streven naar hoge(re) leerprestaties doet het onderwijs, leraren en leerlingen geen recht, omdat dit een *deel* betreft van dat wat er allemaal op school gebeurt. Een te eenzijdige gerichtheid op cognitieve, meetbare leerresultaten kan volgens Volman (2011) leiden tot een toetscultuur in scholen en minder aandacht voor andere, wezenlijke aspecten die niet getoetst of gemeten worden. Hiervoor verwezen we er al naar: in 2023 is door het ministerie van onderwijs een ‘Masterplan basisvaardigheden’ voorgesteld,